

УДК 378.37.091.12:36-051]:005.336
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-2.18>

К. С. Олійник

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницького національного університету

ПРАКТИЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено висвітленню потенціалу риторичної культури у професійній діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери. Встановлено, що за допомогою риторики досягається оволодіння особистістю навичками мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної діяльності та формується риторична культура майбутнього соціального працівника. Соціальний працівник несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки. Ось чому мовлення фахівця соціальної сфери є важливим елементом його професіоналізму та майстерності. Шляхом аналізу психолого-педагогічної літератури проаналізовано сутність і висвітлено зміст риторичної культури. Зокрема, з'ясовано, що риторична культура особистості охоплює рівень оволодіння знаннями риторики та способі їх вияву в процесі здійснення професійної комунікативної діяльності. У процесі дослідження охарактеризовано основні риторичні якості (правильність; термінологічна точність; доречність; лексичне багатство; виразність; чистота) соціального працівника.

Під час формування риторичної культури майбутніх соціальних працівників значну роль відіграють комунікативний, гуманістичний, культурологічний, аксіологічний, інноваційний підходи, а також принципи партнерства; єдності риторичної теорії з практикою мовлення; самостійності та вибору індивідуальної освітньої траєкторії; творчої продуктивності; стимулювання науково-дослідницької діяльності; змагальності й емоційного комфорту. Проаналізовано потенціал ділових і рольових ігор у вдосконаленні риторичної культури майбутніх соціальних працівників під час навчання. Розроблено та впроваджено в освітній процес практичні вправи та завдання для підвищення ефективності процесу формування риторичної культури, які позитивно вплинули на рівень сформованості у студентів риторичної культури. До основних завдань віднесено вдосконалення теоретичних знань і формування практичних умінь і навичок. Студенти апробували риторичні техніки («Перо і папір», «Техніка розпитування», «Техніка активного вислуховування»), виконували вправи («Індивідуальне інтерв'ю», «Відкриті та закриті запитання», «Просте вислуховування», «Резюмування»), грали у рольову гру «Бесіда з жінкою, що має намір відмовитися від новонародженої дитини». Так, для розвитку риторичної культури ми використали великі ігри, («Суд присяжних», «Конкурс ораторів») і малі ігри («Словесний волейбол»; «Ланцюг асоціацій»; «Тлумачний словник»; «Коментатор»).

Ключові слова: риторична культура, майбутні соціальні працівники, риторичні якості, підходи, принципи, ділові та рольові ігри, практичні вправи та завдання.

Постановка проблеми. З метою якісного виконання своїх професійних обов'язків під час спілкування з різними категоріями клієнтів соціальний працівник має продемонструвати високий рівень комунікативної компетентності, а також належну риторичну культуру. У цьому контексті обов'язковими якостями соціального працівника є уміння компетентно обговорювати соціальні проблеми, переконувати, аргументовано відстоювати свою думку і спростовувати думку опонента. Тобто фахівець соціальної сфери має навчитися майстерно володіти мистецтвом слова на основі використання риторики. У практичній площині можемо констатувати, що професійна діяльність соціальних працівників спрямована на те, щоб надихнути клієнтів, допомогти їм вийти зі складних життєвих обставин на основі встановлення доброзичливих стосунків під час спілкування.

У нашому розумінні у процесі спілкування на основі високого рівня риторичної культури соці-

альний працівник може створити позитивну комунікативну обстановку, що стимулює мовленнєву активність як клієнтів соціальних установ, так і своїх колег. Відтак невід'ємною ознакою професіоналізму соціального працівника стає риторична культура. Виходячи з наведених аргументів необхідно під час навчання майбутніх фахівців соціальної сфери виважено та продумано підходити до її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що у наукових працях українських учених у галузі риторики розроблено основні питання теорії та практики комунікації. Так, наукові дослідження І. Зязюна, А. Капської, О. Мороза, М. Пилинського, Л. Савенкової, Г. Сагач, Н. Тарасевич присвячені проблемі розвитку мовленнєво-комунікативної культури майбутніх фахівців. З'ясовано, що етику та культуру ділового спілкування вивчали А. Коваль, Я. Радевич-Винницький, а методологічні

аспекти психориторики аналізували К. Павлова, О. Панасюк, Т. Ушакова та ін. На основі аналізу наукових праць названих вище авторів було з'ясовано, що не всі аспекти духовно-культурного потенціалу риторичної культури висвітлені достатньо.

Наголосимо на тому, що, окрім розвитку навичок живого переконливого мовлення, ефективного спілкування, риторика покликана вирішити специфічне завдання – доповнити структуру особистості майбутнього фахівця соціальної роботи людиноцентричною спрямованістю, сформувати у нього таке мислення, яке має гуманістичну цінність, а також підвищити соціальну цінність діалогу під час комунікації. Відтак теоретичні та практичні питання формування риторичної культури потребують більш ґрунтовного висвітлення. Саме ці аспекти стали головними пріоритетами для нашої публікації.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження змісту риторичної культури й аналіз практичних шляхів її формування у майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. У час вагомих соціальних змін досконале володіння словом перетворюється в нагальну потребу для усіх фахівців, які працюють у сфері «людина – людина». Особливо це стосується соціальних працівників, які повинні сприяти розвитку особистості та створювати належні умови для максимального комфорту для своїх клієнтів під час реалізації своїх професійних функцій. Адже саме фахівці соціальної сфери допомагають клієнтам розв'язувати найскладніші проблеми й виходити зі складних життєвих ситуацій, забезпечують консолідацію усіх сил і можливостей суспільства стосовно конкретного клієнта, розвиваючи активність самого клієнта як суб'єкта цього процесу. Тобто професіоналізм соціальних працівників спрямований на те, щоб надихнути клієнтів, допомогти налагодити ефективну спільну діяльність. У розглянутій площині професійно важливими рисами майбутнього соціального працівника є здатність яскраво й переконливо висловлювати почуття, уміло поєднувати у своєму мисленні й поведінці образні та логічні факти. Зазначені якості об'єднані поняттям «риторична культура».

Констатуємо, що науковці використовують доволі різноманітну термінологію, яка є близькою до наукової дефініції «риторична культура», а саме: «мовленнева майстерність» (Н. Михайличенко), «риторична компетенція» (Л. Горобець), «риторична (ораторська) грамотність» (Ю. Рождественський), «професійно-виконавська майстерність» (І. Зязюн), «культура спілкування» (Г. Онуфрієнко). У процесі дослідження було з'ясовано, що риторика у педагогічному словнику трактується як наука красномовства [1, с. 287]. Наукову дефініцію «риторична куль-

тура» розглядають, щонайменше, у двох площинах. По-перше, як якісну характеристику особистості та показник її духовного розвитку. По-друге, як діяльнісну категорію, що сприяє формуванню багатогранних відношень, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання через володіння риторичним досвідом [2]. Отже, риторична культура безпосередньо пов'язана з умінням говорити й аргументовано висловлювати свої думки, а також передбачає уміння ефективно впливати на розум, почуття і волю свого співрозмовника. Іншими словами, риторична культура передбачає систему цінностей, переконань (релігійних, наукових, суспільно-політичних, етичних, естетичних), розвинену моральну, національну свідомість, ерудицію, а також життєвий досвід.

Поділяємо позицію науковців [3–6] у тому, що високий рівень риторичної культури охоплює усвідомлену потребу у спілкуванні, здатність чітко висловити свою позицію, усвідомлену відповідальність за власну комунікативну діяльність. У нашому розумінні риторична культура майбутнього соціального працівника передбачає доцільний вибір мовленнєвих засобів у кожній конкретній ситуації спілкування з дотриманням лінгвістичних і етичних норм. Належний рівень риторичної культури дозволить майбутньому фахівцю соціальної сфери ефективно вирішувати професійні завдання, адже є творчим актом ефективної комунікації. Наголосимо, що соціальний працівник несе соціальну відповідальність за зміст і якість свого мовлення, а також за його наслідки. У цьому контексті риторична культура виступає важливим елементом його професіоналізму та фахової майстерності. Риторична культура відзначається певними ознаками, такими як: виразність (змістова, інтонаційна, візуальна); правильність (граматична, орфографічна, пунктуаційна); чистота (не допускає штучності, фальшивого професіоналізму); лаконізм (змістова точність і вичерпність); різноманітність використання мовленнєвих засобів.

У процесі методологічного вивчення означеного питання було з'ясовано, що для характеристики риторичної культури соціального працівника мають значення: тон мовлення; манера спілкування; виважене використання оціночних суджень; характер міміки, рухів і жестів. Для того, що студенти опанували належний рівень риторичної культури, вони повинні цілеспрямовано працювати над такими комунікативними якостями, як: лексичне багатство своєї мови; правильність і термінологічна точність висловлювання; доречність; виразність. До основних риторичних умінь належать уміння:

- вести бесіду на теми, які входять до кола компетенції соціального працівника;
- активно слухати свого співрозмовника, коректно ставити запитання й етично подавати репліки,

вступати в розмову і виходити з неї, аргументовано заперечувати співрозмовників;

- брати участь у дебатах, висловлювати свої думки й судження;

- послідовно й доказово відстоювати власні погляди, якщо вони спрямовані на конструктивне розв'язання проблеми, з якою звернувся клієнт;

- у разі потреби висловлювати коментарі, виходячи із загальноприйнятих правил;

- мати розвинене мовне чуття та володіти ораторською інтуїцією.

Встановлено, що формування риторичної культури у студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» має бути спрямованим на розвиток неупередженого відчуття мови (без примітивізму). У практичній площині слід акцентувати увагу на мовленнєвому етикеті та стилі мовлення соціального працівника, зважати на мовні норми, майстерне володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, темпом мовлення, тембром голосу).

У ході дослідження визначено, що серед активних форм, які володіють позитивним ефектом у процесі формування риторичної культури майбутніх соціальних працівників, важлива роль належить ігровому методу навчання, що базується на застосуванні ділових і рольових ігор. Такі ігрові форми є ефективними за умови, коли вони відповідають професійному спрямуванню та підвищують мотиваційну складову частину, а також передбачають імітацію реальної практичної професійної діяльності.

У методологічній площині для формуванні належного рівня риторичної культури у майбутніх фахівців соціальної сфери значну роль відіграють наукові підходи. Ми виходили з тих міркувань, що підхід є світоглядною категорією, що дозволяє глобально і системно підійти до організації освітнього процесу та якісно і виважено налагодити педагогічну взаємодію викладача і студентів. До спектру найперспективніших підходів віднесено комунікативний, гуманістичний, культурологічний та аксіологічний.

Зокрема, комунікативний підхід концентрується в напрямку таких комунікативних понять, як «гуманізм», «толерантність», «повага», «відповідальність», «довіра», «розуміння», «взаємодія», які є провідними у професійній діяльності соціального працівника. У межах гуманістичного підходу особистість розглядається «як цілісна, гармонійна, творча, здатна до самоактуалізації» [7, с. 52]. Розглядаючи культурологічний підхід як методологічну основу для формування риторичної культури майбутнього фахівця, ми виходили з його антропоцентричного цілепокладання й розуміння його як засобу самовдосконалення. Повністю погоджуємося з О. Киричуком у тому, що орієнтація на формування «людини культури»

унеможлиблює технократичний, відчужений стосовно людської сутності, характер цілей і змісту освіти [8, с. 49]. Тоді як аксіологічний підхід обрано з огляду на те, що він безпосередньо пов'язаний із ціннісною основою риторики й передбачає формування аксіосфери майбутнього фахівця, що реалізовуватиме соціальну політику та визначатиме ефективність і гуманістичний сенс його риторичної діяльності у професійній сфері.

Акцентуємо увагу на тому, що підходи конкретизуються у наукових принципах, які є «узагальненими теоретичними положеннями, що застосовуються до всіх явищ, охоплених дидактикою, керівництвом до практичних педагогічних дій» [9, с. 217]. Вони є тією ланкою, яка об'єднує педагогічну теорію і практику; вони визначають методи і форми організації освітнього процесу. До провідних принципів, на яких ми зробили акцент під час формування у майбутніх соціальних працівників риторичної культури, відносимо принципи: єдності риторичної теорії з практикою мовлення; самостійності та вибору індивідуальної освітньої траєкторії; творчої продуктивності; стимулювання науково-дослідницької діяльності; змагальності й емоційного комфорту. У своїй практичній діяльності ми враховували те, що обраний спектр принципів має забезпечувати належні умови для інтегративного впливу на морально-ціннісну, інтелектуально-творчу, професійно-діяльнісну й емоційно-вольову сфери особистості майбутніх фахівців соціальної сфери.

Для формування риторичної культури розроблено спеціальні вправи та практичні завдання. Заняття проводилися зі студентами першого курсу в межах індивідуальної роботи під час вивчення навчальної дисципліни «Основи професійної етики та спілкування в соціальній роботі». Зокрема, було розроблено 5 занять, тривалість 30 хв. Головна мета, яку ми прагнули досягнути, полягала у забезпеченні глибокого й усвідомленого сприйняття студентами вагомості риторичної культури для ефективної реалізації майбутньої професійної діяльності. До основних завдань віднесено вдосконалення теоретичних знань і формування практичних умінь і навичок. Студенти на практиці вчилися використовувати риторичні техніки («Перо і папір», «Так, але», «Техніки розпитування», «Техніка активного вислуховування»), вправи («Індивідуальне інтерв'ю», «Відкриті та закриті запитання», «Просте вислуховування», «Резюмування»), грали у рольову гру «Бесіда з жінкою, що має намір відмовитися від новонародженої дитини», де мали змогу перевірити, наскільки вони володіють мистецтвом переконання.

Значна роль під час формування у студентів риторичної культури відводилася ігровій діяльності. До ділових і рольових ігор відносять як тривалі у часі, складні за структурою, сюжетом,

кількістю та характером ролей ігри, так і невеликі, елементарні практичні завдання, виконання яких передбачає колективну (командну) навчальну працю, творчість і, зазвичай, змагальність учасників. Ігрову діяльність визначаємо як практичну, творчу, командну вправу на пошук і формування оптимальних рішень поставлених проблем, які безпосередньо стосуються формування риторичної культури. Ми використали пораду О. Корніяки [10] про те, що метою гри є формування практичних вмінь і навичок у галузі риторичної культури та розвиток загальних якостей особистості (уяви, уваги, пам'яті, спостережливості, творчого мислення тощо). Ми використовували два типи ігор: «великі» та «малі». Так, для розвитку риторичної культури ми використали такі великі ігри, як «Суд присяжних», «Конкурс ораторів», «Ток-шоу». Тоді як малі ігри не тривали за часом і прості за структурою («Словесний волейбол»; «Ланцюг асоціацій»; «Тлумачний словник»; «Коментатор»). Як засвідчили студенти, запропоновані великі та малі ігри реально допомагають максимально наблизитися до професійно орієнтованих ситуацій, мають позитивний вплив на активізацію мовної діяльності, дозволяють посуватися комфортно у конкретних комунікативних ситуаціях, які потребують риторичної майстерності.

Висновки і пропозиції. У підсумку наголосимо на тому, що «слово – це код народу, вібрації Всесвіту; це програма Космосу для людства, перекладена на його мову» [3, с. 5]. Саме тому майбутній соціальний працівник має опанувати належний рівень риторичної культури ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Риторична культура допоможе майбутньому фахівцеві дотримуватися основних вимог культури спілкування, дасть можливість грамотно будувати переконливу аргументацію, дозволить опанувати мистецтвом відповіді на запитання. Виходимо з тих міркувань,

що риторика покликана вирішити специфічне завдання – доповнити структуру особистості майбутнього фахівця соціальної роботи людиноцентричною спрямованістю, сформувати у нього таке мислення, що орієнтоване на гуманістичну цінність діалогу та культуру слова.

Проведене дослідження не претендує на повне вирішення питань, які стосуються вдосконалення комунікативної компетентності та формування риторичної культури як вагової складової частини професіоналізму соціальних працівників, а лише частково розглядає певні теоретичні та практичні аспекти у цьому напрямі, а тому потребує подальшого наукового вивчення.

Список використаної літератури:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Михайличенко Н.А. Основы риторики : учебное пособие. Москва : ЮНТУС, 1994. 48 с.
3. Грицаєнко Л.М. Основы красномовства : навчальний посібник. Київ : КНУТД, 2013. 244 с.
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2003. 311 с.
5. Сагач Г.М. Золотослів : навчальний посібник. Київ : Райдуга, 1993. 378 с.
6. Шейнов В.П. Риторика. Минск : ООО «Амалфея», 2000. 591 с.
7. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
8. Основы психологии : підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ : Либідь, 1999. 632 с.
9. Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
10. Корніяка О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування. *Практична психологія і соціальна робота*. 2003. № 1. С. 38–43.

Oliiynk K. Practical ways of the formation of rhetorical culture of future social workers

The article is devoted to the highlighting of the potential of rhetorical culture in the professional activity of future professionals in the social sphere. It is established that by means of rhetoric the person's mastery of the skills of thinking, speaking and communicative activity is achieved and the rhetorical culture of the future social worker is formed. A social worker is socially responsible for the content, the quality of his speech, and its consequences. That is why the speech of a specialist in the social sphere is an important element of his professionalism and mastery. By analyzing the psychological and pedagogical literature, the nature and content of the rhetorical culture are analyzed. In particular, it has been found that the rhetorical culture of the individual encompasses the level of mastery of the knowledge of rhetoric and the way they are manifested in the process of professional communication. In the course of the research the basic rhetorical qualities (correctness; terminological accuracy; appropriateness; lexical wealth; expressiveness; purity) of the social worker are characterized.

In the formation of the rhetorical culture of future social workers, communicative, humanistic, cultural, axiological, innovative approaches as well as partnership principles play a significant role; the unity of rhetorical theory with the practice of speech; independence and choice of an individual educational trajectory; creative productivity; promotion of research activities; competitiveness and emotional comfort. The potential of business and role play in improving the rhetorical culture of future social workers during training is analyzed. Practical exercises and tasks for the increasing of the efficiency of the process of formation of rhetorical culture have been developed and implemented in the educational process, which positively influenced the level of students' rhetorical culture formation. The main tasks include the improvement of theoretical knowledge and the formation

of practical skills. Students tested rhetorical techniques (Pen and paper, Interrogation technique, Active listening technique), performed exercises ("Individual interview", "Open and closed questions", "Simple listening", "Summary"), played the role-playing game "Conversation with a woman intending to give up a newborn baby". So, for the development of rhetorical culture we used big games ("Jury", "Speaker Competition") and small games ("Verbal volleyball"; "Association chain"; "Interpretive dictionary"; "Commentator").

Key words: *rhetorical culture, future social workers, rhetorical qualities, approaches, principles, business and role games, practical exercises and tasks*